

Bengoetxeako Anbrosio. 1552-1625

Pello Joxe Aranburu Ugartemendia
Idazle ikertzailea

Hogeigarren mendean ikertzaile andana batek Antxieta eta bere eskola aztertzean, Bengoetxeako Anbrosioren ikerketa gorantz abiatu da, nire hau urrats bat delarik.

Lehenik, Anbrosio, Alkiza eta Asteasuko bere garai eta ingurunean kokatu dut. Ondoren, Anbrosioren jaiotetxea, sendia eta ahaideak, Asteasuko bere etxebizitza, eskulturagintza eta azken testamentuaren transkribaketa osoa eman eta landuz, zenbait alderdi eta ilungune argitu ditut.

Azkenik, bere testamentuaren xehetasunak azaldu ostean, ondorio batzuetara iritsi naiz, eta Alkizako eskultore baliotsuenaren maila artistikoa honelaxe nabarmendu dut: Antxieta maisuaren ildo artistikoa gaindituz, bide berria urratu zuen eta gaur nortasun aparta ematen dio, bere alorrean eta garaian lehen mailako izar bilakatzera inokoa.

As a consequence of studies on Antxieta and the school he created, investigation on Bengoetxeako Anbrosio has gone up in the 20th century. This work of mine, is a simple step within it.

First of all, I have situated Anbrosio in the times and places of Alkiza and Asteasu. Then, I have provided some information about the house where he was born, his family and relatives, his house in Asteasu, his sculpture, and I have offered the transcription of his last will, making clear some important aspects and shadows.

Finally, after giving the details of his will, I have reached some conclusions, pointing up the valuable sculptural level of this sculptor of Alkiza in the following way: overcoming the artistic trends of the master Antxieta, he developed his own line and nowadays he is given a notable personality in his speciality and time. He is considered a top-level star.

1. Bengoetxeako Anbrosioren bizitza eta obraren aztertzaileak

Bengoetxeako Anbrosiori buruz ihardutean, lehen-lehenik bi ikertzaileen¹ izenak datozkit burura, Sebastián Insausti eta María A. Arrazola. Bi idazle horiek, bakoitzak bere garai eta alorrean noski, Bengoetxeako Anbrosioren bizitza eta obra ikertu zuten; berari buruz argitasunak eman eta plazaratu zizkiguten mende honen erdialdera. Hain zuzen, 1953an hasi eta hurrengo hamarkadan, zehazkiago 1968an, ordurarteko ikertzaileen hutsak zuzendu eta eskultore alkizarraren maila artistikoari bere balioa eman zioten.

1.1. Bengoetxeako Anbrosio alkizarraren balio artistikoaren aitortzea

Sebastián Insaustik, 1950eko hamarkadan, Anbrosioren jaioterri, ezkontza-hitzarmen, testamentu eta maila artistikoaz bi artikulu idatzi zituen (Insausti 1953 eta Insausti 1957). Eskultore alkizarrari buruz idatzi dena aztertzerakoan, aipatu artikulu horiek mugarririk historiko izan ziren zenbait arlotan, nire ustez.

José Canon Aznar idazleak, 1943an, beste datu batzuen artean, hauxe idatzi zuen:

Anbrosio de Bengoechea (...) residió también en Asteasu, de donde era natural y quizá sea suya la obra de esta parroquia atribuida a Ancheta².

Idazle honek dudak zituen Asteasuko erretaula zaharraz, eta Bengoetxearen dokumentu askotan agertzen den bezala, «era natural de Asteasu», hau da, bizi zen herrian jaio zela esan

zuen. Sebastián Insaustik dokumentu fidagarriak Alkizan jaio zela frogatu zuen arren, asteasuarra deituko zitzaion behin baino gehiagotan, «natural de Asteasu», alegia.

José María Huartek, 1925ean, Juan de Antxietari buruzko liburua idatzi zuenean (Huarte 1925: 15), azpeitiar eskultore ospetsuaren ikasle ezagutzat eman zuen Bengoetxeako Anbrosio. Ideia hori handik aurrera denek errepikatu eta defendatu dute, hau da, Antxietaren ikaslea eta jarraitzailea izan zela, Antxieta lehen mailara gorendu eta bere ondorengo eta eskolakoei itzal eginez (Biurrun 1934-1935: 285-286).

José Canon Aznarrek ere, 1943an, Juan de Antxietari buruzko obra idatzitakoan, hauxe defendatu zuen:

Pero es lo cierto que todo el arte navarro de este final del siglo y de casi todo el siguiente, está encadenado al formalismo de Ancheta. Y casi siempre con tal maestría y fidelidad que sin prueba documental nos sentimos inclinados a describir a Ancheta obras que son de sus discípulos e imitadores. Tenemos indicios de que su taller era copioso en discípulos de gran talento. Cuando ellos se encargaban de continuar obras del maestro, las ejecutan con tal maestría que es difícil señalar su aportación personal. Tal es el caso de González de San Pedro y de Bengoechea, insignes escultores y oficiales de su taller (Canon 1943: 81).

Sebastián Insausti, ordea, 1953an, Antxieta handiaren balioa gutxietsi gabe, Bengoetxeako Anbrosioren alde atera zen (Insausti 1953: 542). Horretarako, Insausti zertan oinarritu zen

1. Hirugarren baten erreferentzia ere egin beharko nuke, hain zuzen, G. Weise alemaniarrena.
2. Idazle batzuek Ancheta idazten duten eran, beste batzuek Ancheta jarri ohi dute.

erakusteko alde batetik eta bestetik zenbait euskal artistari buruz berak zituen kezka emango ditut hemen.

Jovellanosen Gaspar Melchor (1744-1811) Tolosara etorri eta San Frantzisko elizako Pietate izeneko kapera ikustean (ez dago data zehatzik) txundituta geratu eta ikusitakoaz harrigarritzko laudoriozko kritika egin zuela esan zigun Insaustik aipatu artikuluan. Hara bertan Jovellanosen zenbait baieztapen:

...pero lo que sorprende y causa una admiración extraordinaria es el retablo de la Piedad, que está en una capilla al lado de la Epístola frente al púlpito. En el embasamiento hay una bellísima medalla que representa en medio relieve el entierro del Salvador en figuras de la mitad del natural: no puedo ponderar bastantemente cuánto me agradó esta escultura, muy superior en el dibujo, en el gusto, en la expresión y en la buena y delicada ejecución a cuanto he visto en España...

Jovellanosen hitz horiek Insausti kezkarazi egin zuten, honen ustez Pietatea izeneko erretaula Bengoetxearena baitzen. Hau, anartean, Antxieta-
ren ikasle hutsa zen kritikarien artean, eta dei kezkatu hau zabaldu zuen 1955ean bere artikularen bidez:

Ambrosio de Bengoechea es, pues, el autor de este retablo de la capilla de la Piedad de San Francisco, que le coloca por encima de Gregorio Hernández y Juan de Juni, a la altura de Alonso Cano. No hay que ponderar lo que este juicio de Jovellanos, aunque se admita que encierra un punto de exageración, importa para mover a los estudiosos del arte local a concentrar sus afanes por estos derroteros. No podremos repetir la excusa de que nuestra tierra no dio

artistas de valer fuera de Anchieta para justificar el desprecio en que les tenemos.

Sebastián Insaustik, Bengoetxearen ezkontz hitzarmena, testamentua eta dokumentazio oparoa ere aurkitu eta berorien berri eman zuen hamarkada hartan.

Ondoren, 1960ko hamarkadan María A. Arrazolak tesi doktoral hau egin zuen (Arrazola 1988): *Renacimiento en Guipuzcoa. Pizkundea Gipuzkoan, bai Arkitekturaren, bai Eskulturaren*⁸. María A. Arrazolak ikertu zuen garai eta estilokoa izan zenez Bengoetxeako Anbrosioren obra, tesi horretan luze eta zabal aztertu zuen eskultore alkizarra. Jose I. Tellecheak, historiako nire irakasle ohiak, Arrazolaren aipatu liburuei, hots, 1988ko bigarren argitalpenekoei egin zien hitzaurreko hitzok aldatu ditut hona (Arrazola 1988: 8):

Si el gran escultor azpeitiano Anchieta gozaba de merecido renombre (...), otros muchos estaban necesitados de atención y resurgen en estas páginas ennoblecidos, como los Araoz, Bengoeche, Larrea, Iriarte y otros tantos...

Arrazolaren orrietan eskultore alkizarra nabarmenki goratua izan zenez, Bengoetxeako Anbrosioren bizitza eta obra adierazteko oinarrizko liburutzat erabili dut, batez ere Arrazolaren II. liburukia, eskulturari buruzkoa.

Nik, lan honetan, neure aldetik zertxobait gehitu nahi izan diot Anbrosioren jaiotetxe, sendi, ahaide eta Alkizarako egin zuen sagraioari buruz, Anbrosioren garaiko eta ingurune hainbat datu aurrez landuak eta ezagunak baintuen.

2. Bengoetxeako Anbrosioren garaia eta ingurunea Alkiza eta Asteasun

Anbrosioren garaia esatean, 1552-1625 urteez ari naiz eta inguruneari dagokionez, berriz, bi herri-auzoetara, Asteasu, Aiztondoko buru eta Alkiza, Donostiako auzo nahiz San Martin parrokiara mugatuko naiz batik bat. Badakit Bengoetxeako Anbrozio ingurune horretatik at ere ibili zela.

2.1. Alkiza Donostiako auzo eta San Martin parrokia

Alkiza izeneko Lurra edo Unibertsi-tatea Donostiaren mendeko izatera pasa zen 1450/1470etik 1731ra arte. Anbrosioren garaian, beraz, ez zuen udal autonomiarik eta udaletxerik, baina San Juanetan urtero hautatzen zituen juradu bat eta hiru erregidore. Bengoetxeako Anbrosioren jaiotetxea ere behin baino gehiagotan ibili zen Kontzejuko ardura horiek in loturik.

Garai hartan, 1610. urtea baino lehen, Alkizak ez zuen udaletxerik, nire ustez. Urte horretan Alkizako erretoretxean sute bat izan zen eta han desagertu ziren bai parrokiako bai herriko paper guztiak³. Notario aurrean egiten zituen hauteskundeak Kontzejuak, baina batzarrak elizaurrean gauzatzen ziren.

Garai hartako Asteasuko eskribauek, eta batez ere bi Iturrietatarrek, Domingo nahiz Bartolomek utzitako aktetan Alkiza eta Asteasuko berri asko dago. Kontuan izan behar da bi notario hauek

oso erlazionaturik egon zirela Anbrosiorekin, izan ere, honen emaztea Iturrieta baitzen. Eskribau horien legajoetatik eta Iruñeko Gotzaindegiko Artxibotik ateratako dokumentuetatik Alkizako baserri eta etxeen zerrenda osatu dut. Alkizak 1600. urte inguruan bazituen 55 bat etxebizitza; beraz, 275en bat biztanlera iritsiko zen (Piquero 1991: 32-34).

Gipuzkoako Batzar Orokorrek 1515eko azaroan erabaki batzuk hartu zituzten eta Alkizari zegokion erabaki batetik ondorio batzuk atera ditut. Alkizak, Urnietak eta Adunak, biek adina zerga ordaintzen bazuen, eta Hondarribiaren herena, horrek esan nahi du bazuela indar ekonomiko bat, nahiz auzo izan. Kontzejuak eraiki berria zuen Egurrola burdinola eta horren eta beste zenbaiten diru sarrerak bazituen.

2.2. Alkizako San Martin parrokia, Bengoetxeako Anbrosioren garaian

Alkizako San Martin parrokiako erretoreak herriak hautatzen zituen; hobeki eta zehatzago esanda, Alkizako etxeen jabeek osatzen zuten Patronatuak aukeratzen zituen San Martin parrokiako erretoreak eta ondoren Iruñeko gotzainari aurkeztu ohi zizkion, honek bere izendapena eman ziezaien. Bi hautagai aurkeztuz gero, Erromari zegokion azken hitza⁴.

Anbrosioren garaiko erretore batzuk hauek izan ziren: Urrutiako Juan erretorea hil berria zen 1569. urtean. Handik hamahiru urtera, 1583an, Garmendiako Jeronimo hil eta Arpideko Juan

3. Oizartzungo Udal Artxiboa, AI, IEMI, SS, 209, 3.

4. Gai honi buruz, Patronatuaren araudiez, 1610ean erretore-etxea erretzeari buruz eta abarrez, dokumentazio ederra dago Alkizako Udal Artxiboan, Frantzisko I. Larrunbide notarioak 1749-X-10ean egina. Alkizako erretoreen ahalmenez eta erretoreen hautaketaz Udalak autoa igorri zion Korrejidoreari. AUA, Kaxa 9, C.yO., 1749. urtea.

izendatu zuten, honi Urrutiako Adrianek jarraituko ziolarik⁵. Arpideko Juanen hauteskundeetan berrogeita bi etxetako hautesleen artean ez dago Bengoetxea baserriko botorik, botoa ematea libre zen eta. Dena dela, bi azken erretore hauek oso erlazionaturik ibili ziren Bengotxeako Anbrosiorekin. Biak izan ziren garrantzitsuak. Arpideko Juanek, bere izeneko baserrian jaioa baitzen, Alkizako San Martin elizaren egitura bere den-boran eraikitzea amaitu eta harremanak izan zituen Antxieta eta Bengoetxea eskultoreekin.

Arpideko Juanek fundatu zuen alki-zarrentzat Miserikordia izeneko Kutxa. Fundazio horrek Alkizako baserriar behartsuak lagundu zituen. Bere heriotza, 1610ean gauzatu zen erretore-etxeke sutearekin bateratsu gertatu zen. Ez dut data zehatzik aurkitu.

Alkizako San Martin elizaren egitura garai hartan amaitu zen eta bi erretore hauek, Arpideko Juanek eta honi jarraituko zion Urrutiako Adrianek 1596an sinatu zuten dokumentuan Alkizako lehenagoko Liburuaren berri ematen zaigu:

Asi mismo se da por condición que las Personas que devieren de tomar la dicha obra ayan de tomar y tomen en Recivos de la dicha iglesia (...) segun y como se contiene en el Libro de la Iglesia y con estas condiciones se dara la obra de la dicha iglesia⁶.

Urrutiako Adrian, 1610etik 1622ra Alkizako erretore izan zen, lehen urtean

salaketak izan zituen arren⁷. Alkiza-ko San Martin parrokiako Sakramentu Liburuak 1610ean hasteaz gain, sutearen ondorengo erretore-etxearen berrikuntza, “casa de abadía” deituarena bere garaian egin zuen⁸.

Garai hartako Iturrieta notarioen dokumentuetan lekukotasuna sarritan eman eta Bengoetxeako Anbrosioren testamentuan ere albazea-lanetan aritu zen Urrutiako Adrian⁹.

Alkizan, garai hartan bazen Santiago izeneko ermita, Anbrosiok ospitale deitua. L.P. Peña Santiagok (1992) horretaz teoria hau defendatu zuen, alegia, bazirela Gipuzkoa iparraldetik hegoaldera mendiz zeharkatzen zituzten Santiagoko bideak. Ideia hori Bengoetxeako Anbrosioren testamentuko limosna emateak indartu egin zuen.

2.3. Asteasu, Aiztondoko buru

Asteasu, garai hartan, Aiztondo Alkatetza Nagusiko buru zen, Larraul, Aduna, Sorabila, Urnieta eta Astigarra ga bi azken hauen zati bana bere mende zeudelarik. Aipatu herri horrek bazuen bere autonomia ekonomikoa, baina erregeak izendatutako Alkate Nagusiak zuen epaitzeko eskubide osoa, bai arlo zibilean, bai kriminalean. Hau, Aiztondoko semea, baina usu Madrileko Gortean enplegatua izan ohi zen. Ordezkarien bidez betetzen ziren bere funtzio judizialak (Gorosabel 1967 II: 472).

5. IAA, C, 28, N° 2.

6. GAO, Tolosa, PT, IPT, 1542 leg., 152 or.

7. IAA, C, 444, N° 19. Bi motatako salaketak ikusi ditut 19 orriko espedienteetan: lehena herritik kanpo sari ibiltzea eta bigarrena dantzan jende aurrean egitea, apaiza izanik ere.

8. Arrazola 1988: 475. Nire uste apalean, transkribaketan bada akats txiki bat. Maria A. Arrazolak honela eman zuen «... ya Don Adriano O Rector de la parroquia del dicho lugar de Alquiza...». Honela beharko luke izan, «...ya Don Adrian de Urrutia...».

9. GAO, PT, IPT, 1599 leg., 206 or.

Asteasuk 1587an 665 biztanle bazituen, baserrietan bizi ziren gehienak, baina bi udaletxe beren inguruan herri-gune bana zutela: San Pedro parrokia eta Arbiderena Elizmendir eta Beheko Plaza inguruan Berueterena (Ayerbe 1983)¹⁰. Santiago Piqueroren datuei jarraituz (1991: 112, 183), esan daiteke Asteasuko biztanleria piskana-piskana igotzen joan zela, baina bat-bateko jauzi beldurgarrizkorik eman gabe: 1587an 665 biztanle, 1632an 668 biztanle, 1733an 1.000 biztanle. Agian, saltorik handiena 1632-1733 urteetan eman zuen. Bengoetxeako Anbrosioren garaian, 1581-1624 urteetan biztanleria oso gutxi hazi zen. Alkiza eta Asteasuko etxebizitzak eta biztanleria erkatuz, Anbrosioren garaian bi bider handiagoa zen Asteasukoa.

3. Bengoetxeako Anbrosioren bizitza

Bost zatitan eratuko dut atal hau, Anbrosioren jaiotetxea, sendia eta ahaideak, Asteasuko etxebizitzak, lan-urteak eta testamentua nahiz honen ondorioak.

3.1. Anbrosioren jaiotetxea

Bere hitzak dira honako hauek:

Yten mando, (Mando, Amatteo de Roteta)¹¹, ya Magdalena de Uruzola¹² su muger y mi sobrina treinta ducados

para ayuda de rehazer la Casa de Bengochea de donde yo desciendo y que es en el dicho lugar de Alquiza...¹³.

Duda izpirik ez dute eskultorearen testamentuko hitzok. Anbrosio Alkizan, Arana bailarako Bengoetxea baserrian jaio zen. Gaur zutik dirauen bi bizitzako etxe bikainak geroago berrikuntza-aren bat izango zuen, baina xiv. mendean bazen Behengoa zeritzon baserria Alkizan, non 1396an Behengoako Joango bizi zen (Roldan 1991 I: 86-92). Orube beraren gainean, historian zehar aldatzen eta berritzen joan da euskal baserriaren arkitektura¹⁴. Hamalagarren mendean bakarrik ikusi dut *Behengoa*, hatxe eta guzti; hurrengo mendean geroztik *Bengoetxea* izenarekin topo egin dut beti.

Bengoetxeako Anbrosio 1552 aldera jaio zela gaur guztiz onartua da, eta hori ziurtatzeko 1599ko zita batean oinarritzen dira. Sesmako elizako aulkiteriarekin loturiko prozesuan Bengoetxeak bere lekukotasuna eskaintzean, gutxi gora-behera berrogeita zazpi bat urte zituela esan zuen, 1599an (Arrazola 1988 II: 181-182).

3.2. Sendia eta ahaideak

Anbrosioren gurasoen berririk ez badut ere (honen ezkontza-hitzarmenean ez dira ageri), hala ere jaiotetxean bizi zen Bengoetxeako Migel

10. Nik ezagutzen dudan Asteasuko etxebizitzaren zerrendarik zaharrena horixe da, 1686koa. Urte horretako 163 etxebizitzaren izenak utzi zituen Asteasuko notarioren batek. Gero, Bengoetxeako Anbrosioren etxebizitzaz ihardutean, berririo aipatuko dut, alkizar eskultorearen aipua baitakar.

11. Marra batez ezabatua dago testu orijinalen parentesi artean ipini dudana.

12. GAO, PT, IPT, 1589 leg., 174/175 or. Nire ustez, Uruzolako Madalenak ama Bengoetxea baserrian jaioa izango zuen, eta aita, berriz, Uruzola Bengoetxeako Migel, inoiz Bengoetxeako Migel bezala ezagutua. Hau Alkizako Kontzejuak xvi. mendean eraiki zuen leran errotako maizterra izan zen 1595-1596 urteetan. Gainera, urte horretan Alkizako San Martin parrokiako diruzaina zenez, elizaren egitura amaitzeko obrak egiteko hitzarmenean parte hartu zuen Arpideko Joan erretore eta Urrutiako Adrianekin. Ibidem, 1542 leg., 150-153 eta 167-171 or.

13. GAO, Tolosa, PT, IPT, 1599 leg., 204 or. edo Arrazola 1988: 473.

14. Santana 1993: 9. Izena eta orubea ez dira aldatzen, baina etxeak aldatu egiten du bere itxurakera denbora aurrera joan ahala.

anaiaren aztarnak badituz, bi bider, 1580 eta 1587an Alkizako Kontzejuko errejidore eta juradu izan zen eta.

Anbrosio Asteasuko Iturrietako Katalinarekin ezkondu zen. Asteasuko parrokiako Sakramentuen Liburuak hitzez hitz honelaxe dio:

Iten, a beynte y cinco del mes de Septiembre hize matrimonio entre Ambrosio de Bengoeche y ... siendo testigos el doctor Iturrieta, y el Bachiller Igoia, y Domingo de Iturrieta y otros muchos y fueron belados a veynti y ocho de enero siendo padrinos Martin de Brigadier Iribar y su mujer Martina Martinez de Iturrieta¹⁵.

Bengoetxeako Anbrosio Asteasun, 1581-IX-25ean ezkondu zen, baina aurrez urte berean, martxoaren hogeita hamarrean ezkontza-hitzarmena egina zuen Iturrietako Katalinarekin Asteasuko notario zen Arbideko Pérezen aurrean. Horretarako, Katalinari Iturrietako Pedro eta Igolako Marina gurasoek lagundu zioten bezala, Bengoetxeako Anbrosiori Arpideko Juan apaizak soilik eskaini zion lekukotasuna¹⁶.

Anbrosio eta Katalinak Asteasun, 1588-IV-9an, Joanes izeneko seme bat bataiatu zuten, aitapontekoa Urrutiako Joanes eta amapontekoa Etxeandiako Maria zirelarik¹⁷. Anbrosioren testamentuan beste seme bat ere, Joan Martínez, ageri da, Antxietako Marinarekin ezkondu zena¹⁸. Gero, testamentuari buruz ihardutean,

berrito hitz egingo dut horietaz. Dena dela, duda bat dut nire baitan eta hauxe da: Joanes eta Joan Martínez bi seme ezberdin izan ote ziren? Nire us-tez bai. Hemen eta orain, ezagutu ditudan beste zenbait ahaidez, ezkontza-senide, senide eta ilobaz ariko naiz.

Emaztearen aldetik, Iturrietako Pedro, bai ezkontza-partidan, bai Donostiako San Bizenten Anbrosiok egindako obrak kobratzean¹⁹, eta baita bere testamentuan ere agertzen da. Anbrosioren emaztearen anaia zen, apaiza; batzuetan doktore eta zenbaitetan lizentziatu tituludun azaltzen da. Ezkontzako lekukotasuna emateaz gain, testamentuan albazea izendatu zuen Anbrosiok, Urrutiako Adrian, Alkizako erretorearekin batera, eskultorearen nahikoa etxeko, noski. Frogatzeko dago Iturrietako Domingo, ezkontzako partidan ageri dena eta Anbrosiori hainbat eskritura egin zizkion notarioa pertsona bera ote zen. Iturrietako Joan zen Asteasuko erretorea mendearen azken aldera.

Alkizako Bengoetxearen aldetik, berriz, hiru senide eta lau iloba identifikatu ditut. Anbrosio Asteasura ezkondu zenean, Bengoetxeako Migel, Alkizako errejidore eta juradu zena bizi zen jaiotetxean, baina 1600 aurretik, Migel Urruzola Bengoetxearen beste alaba bat ezkondu zen Aiako Mateo Rotetarekin jaiotetxera eta Anbrosiok bere iloba zela dio testamentuan. Uste dut, beraz, kanpotik indarberritu zela Bengoetxea jaiotetxea. Anbrosiok bere

15. DEHA, Asteasuko (3) Libro de Casados, (1565-1753), 92 or. Emaztearen izenik ez nuen deszifratzerik lortu, nahiz eta Artxiboko arduradun Josan Garrok leialki zenbait ikertzailei kontsulta bideratu.

16. GAO, Tolosa, PT, IPT, 1584 leg., 48-49 or. (Insausti 1957: 421). Urte horretarako gurasoak hilik zeuden, baina senideek ere ez zioten lagundu, edo agian beharrik ez zuen.

17. DEHA, Asteasu, Bataio liburua. Bengoetxea Ochoa El Sastreko abizenak zituen.

18. DEHAko ez Asteasu, ez Alkizako garai hartako Sakramentu Liburuetan ez dut aurkitu ezkontza horren partidarik. Juan Martínez honen anaia, Bengoetxea Ochoa el sastreko Juanes eta Irune Larrunbideko Madalena 1612-II-12an ezkondu ziren Asteasun.

19. Ibidem, 1582 leg., 145 or.

testamentuan Bitoria Urruzola izeneko beste iloba bat ere aipatu zuen. Nire ustez, hau Madalenaren ahizpa zen.

Beste arlo bati ekinez, Anbrosiok, ezkondu zenean, ez zuen jaso berari zegokion lejitimarik, eta gainera, Bengoetxeako Migel zenbaitekin zorretan zebilen. Mateo Bengoetxea baserrira ezkondu zenean, honen aportazio ekonomikoaz baserriko egoera ekonomiko konpontzen hasi zen. Horregatik, Mateori, ezkondu zenean, bere osaba Anbro시오 eskultoreak jaiotetxetik jasotzeko zeukanaren ordainagiria luzatu zion. Larraulgo Larrolako Domingo eta Asteasuko Lizolako Joansekiko zorrak ere ordaindu zituen Bengoetxea baserriak²⁰.

Bengoetxeako Anbrosioren hirugarren senidea agertu zait garai hartako Alkizan. Bengoetxea Martiategiko Pedrok, izen bereko etxean gaixorik zegoela, Asteasuko Domingo Iturrieta-ekin testamentua egin zuen eta hor Urruzola Bengoetxeako Migelen koinatua dela dio; beraz, Anbrosioren anaia²¹.

Anbrosiok bere testamentuan Mateo eta Madalenaren bi seme-alaba, Anbroσιο eta Mariana aipatzen ditu, beraz, iloba txikiak, eta Anbroσιο hau, agian, besoetakoa izango zuen eskultoreak.

3.3. Bengoetxeako Anbrosioren Asteasuko etxebizitzak

Katalinaren gurasoek alabari Asteasuko Otxoadendariarena kaletxea eta Amusuturri baserria bere alorrekin utzi zizkioten²² eta Anbrosiok bere testamentuan bi aldiz Otxoa El Sastre zeritzon etxean bizi zela esan zuen²³. Dena dela, zahartzaroko begiramenduz, etxe horiekiko eskubide guztiei gurasoek ez zieten uko egin. Anbroσιο eta Katalina etxe horretan jarri ziren bizitzten. Lehen esan dudan bezala, Joanes semea izan zutenean, hari jarri zioten bigarren abizenak horixe frogatzen du, baina Anbrosiok bere lanbideak eraginda, tarteka-marteka beste egoitzaren bat ere izan zuen, adibidez, 1598an Iruñean (Biurrun 1934-1935: 285-286).

Iruñean igarotako garaia salbu, beste urteetan Asteasun bizi izan zen eta, gainera, 1593ko San Joanetan Asteasuko errejidore izatera ere iritsi zen; horren aitortza berak testamentuan eta Legarrako Juan Martínez notarioak utzi ziguten²⁴. Halaber, badira Anbrosiok Asteasun utzitako beste frogak batzuk, adibidez, Asteasuko Kontzejuaren San Joanetako hauteskundeetan behin baino gehiagotan parte hartu zuen²⁵. Dena den, denboraldi luzeak, bere lanbidea zela eta, herritik kanpo egin zituen. Pentsatzen dut eskultore batek,

20. Ibidem, 1589 leg., 174-175 or. Rotetako Mateok 1601-III-2an 80 dukat eman zizkion Bengoetxeako Anbrosiorei, honek Bengoetxea baserritik, hau da, Urruzola Bengoetxeako Migelengandik zeuzkan hartzekoak jasotzeko. Hurrengo egunean, martxoaren hiruan, Migelek zorrak kitatu zituen Larrolako Domingorekin.

21. Ibidem, 1589 leg., 68-70 or. Bengoetxeako Pedrok, 1601-III-11an, Mariategi etxean egindako testamentua da. Apaiza zela uste dut, arrazoi hauengatik: testamentuaren itxura, San Martin parrokiari egin zion emaitza, neskameari eman zizkion eskubide eta izendatu zuen albazearengatik, hots, Arpideko Juan erretorea.

22. Ibidem, 1584 leg., 50-51 or. Katalinak, ezkontza-hitza egin zuen egun berean, hots 1581-III-30ean, beste dokumentu bat ere gauzatu zuen, non gurasoei bere lejitima hartu zueneko ordain-agiria egin zien.

maisua izaki gainera, tailerren bat izango zuela. Non ote zeukan hori kokatua? Amusuturri baserrian? Dena dela, ez dut inongo aztarnarik aurkitu.

3.4. Bengoetxeako Anbrosioren eskulturagintzako urteak

Sebastián Insausti, Antxietak eta Bengoetxeak Asteasun ezagutu zutela elkar esatera ausartu zen, baina bata maisu eta bestea ikasle izanik. Horrek esan nahi du 1572-1575 urteetan elkarrekin lan egin zutela eta horregatik Bengoetxeako Anbrosio eskulturagintzan, 1575erako behintzat hasia zela²⁶.

Anbrosio 1575ean Antxieta maisuarekin Asteasun lanean zebilen.

1583-1590 urteetan Donostiako San Bizente parrokiako erretaula nagusia, Joanes de Iriartek lagundurik, egin zuen. Bi aldiz tasatu zieten obra, 1586 eta 1592an.

1590ean Gazteluko parrokiako gurutzea landu zuen.

1594 baino lehen Donostiako San Bizente parrokiarako bigarren erretaula egina zeukan.

1594an Tuterako fraile sermoilarien San Jeronimoren irudia burutu zuen.

1596-1600 urteetan Nafarroan ibili zen lanean; 1598-1599 urteetan bederen Iruñean bizi izan zen, Kaskante, Aezkoako Hiriberri eta abarretan lan eginez.

1600 aldera Nafarroako Aezkoako Hiriberriko erretaula bukatua zuen.

1601ean, Iruñean bigarren kontratua egin zuen Berastegiko erretore eta alkatearekin²⁷.

1604-1608 urteetan Tolosako San Frantzisko elizako erretaulak eraiki zituen.

1609-1611 urteetan Hernaniko parrokiako sagraioa eta San Joanen irudia gauzatu zituen.

1612-1614 urteetan Zarauzko parrokiako San Frantzisko Kofradiarentzako erretaula.

1615erako Tolosako lehen aipatutako erretaula amaitua zuen.

1617an Erreterriako parrokiako sagraioa taxutu zuen.

Datarik gabe, berriz, Donostiako San Telmoko hamar irudiak ere Bengoetxeako Anbrosiok, ezizenez *gorrak*, egin zituen.

23. Nire ustez, kaletxe honi hiru eratara behintzat deitu zitzaion: 1581 eta 1683an Otxoadendarienea, 1622an Ochoa El Sastre eta 1742-1823an Dendari.

24. GAO, PT, IPT, 1540 leg., 154 or. Asteasuko hauteskundeak akta dago aipatu dokumentuan eta Bengoetxeako Anbrosiok ere sinatu zuen.

25. Bengoetxeako Anbrosio, 1591-V-1ean Asteasuko Anbrosio Larrasororen aitapontekoa izan zen, DEHA, Asteasu, Bataioak I.

GAO, PT, IPT, 1540 leg., 147 or., Asteasuko Errejimenduak, 1593-VI-8an egindako bilkuran parte hartu eta akta firmatu zuen Anbrosiok eta 1599-IX-25ean, notaritzan lekukotasuna eman zuen. Ibidem, 1589 leg., 142 or.

Asteasuko Udal Hauteskundeetan, "En la sala de Regimiento..." izenekoan, 1606 eta 1612. urteetan lekuko eta partaide izan zen. Ibidem, 1552 leg., 138/139 or. eta 1553 leg., 176 or.

26. Arrazola 1988: 181-184. Nik erabili dudana laburpenik zuhur, oso eta ederrena hau da. Anbrosioren lan-urteei buruz emango ditudan datu gehientsuenak Arrazolaren obra horretatik hartu ditut; beraz, beste ezer ez adieraztean, horri zor diot datua.

Goian eman dudan zerrenda osoan agertzen diren obra eta datak dokumentatuak daude. Badira, horietatik at, duda-mudako gehiago ere.

Anbrosiok eta beste hainbat eskultorek egin zituzten obrak tasatuak izaten ziren ordaindu aurretik, eta batzuetan behin baino gehiagotan. Anbrosiok lau bider burutu zuen zeregin hori: Balterrako erretaula 1598an, Etxalarkoa 1601ean, Bilboko San Antongo kapera nagusikoa 1606an eta Larraia parrokiako bi erretaula 1617an (Arrazola 1988 II: 182-184).

Eskultore alkizar honek gauzatutako sagrario eta erretaulekin erlazionaturik dauden hogeiren bat dokumentu notarial behintzat irakurri ditut, bai bere obren lehen hitzarmenak, bai tasaketenak, bai botere-emateak. Eskritura asko Asteasuko bi Iturrieta notarioekin bideratu zituen. Bengoetxeak, sarritan, obrak eskuratzeko lehen hitzarmenak berak egiten zituen eta, ondoren, bere eskolako eskultore herrikide nahiz auzokoei eman eta hauek egin ohi zituzten maisuak hitzartutako obrak. Horrek suposatzen du Anbrosiok ospea eta itzala izateaz gain, bazuela bere ardurapean hitzartutako edo ikaslerik.

Adibidez, 1600eko hitzarmen baten berri emango dut jarraian:

1600, Martin de Goroa de Eznarrizaga, contrato a su hijo Domingo con Anbrosio de Bengoechea, para que le sirviera en el dicho oficio de escultor y imaginario y le enseñase en el dicho

oficio segun y como se acostumbra agora...²⁸.

Goroako Domingoren kasua dokumentatua eta ezaguna da, baina Bengoetxeako Anbrosiok eskola bat osatu zuen bere inguru eta garaian, zeini Sebastián Insaustik Asteasuko Eskola deitu zion. Hemen emango ditudan eskultore guztien izen-abizenak 1600 aldera aritu ziren eskulturagintzan eta, gainera, Anbrosio eskultorearen babesean, bat berarekin hitzartuta, batzuk lankidetzan, zenbait bere ardurapean edo. Goroako Domingo asteasuara 1600ean Anbrosiorekin lanbidea ikasten hasi zen. Asteasun ala Nafarroan? Hori ez dakit, garai hartan Nafarroan baitzebilan alkizarra²⁹. Sebastián Insaustik duda-mudatan ipini zuen Larreako Jeronimo Loperen kasua, nahiz eta harremanak izan eta eragina ikusi. Hau tolosarra zen edo ez, ez dago dokumentatua, baina herri horretan bizi izan zen bitzta osoan. Honek semea ere eskultore izan zuen eta aita-semeak Albiztur eta Andoainen aritu ziren eskulturagintzan. Arrazolak (1988 II: 239) Bengoetxearen parekotzat jotzen du eta Antxietaren eskolakotzat, «como uno de los más aventajados discípulos de la escuela de Anchieta».

Conocemos en Asteasu y sus alrededores una gran floración de artistas en la primera mitad del siglo XVII. Podemos citar a Joanes de Cordoba y Arbiza, natural de Soravilla, Domingo de Ureta y Miguel de Goroa, Joanes de Cialceta y Domingo de Goroa, estos últimos na-

27. IAA, C, 443, Nº 36. Dokumentuak 36 orrialde ditu. Iruñean. 1601-I-1ean, Intzako Andres (testuan Ynza) erretorea eta Etxeberriako Joanes (testuan Echeverria) alkateak alde batetik, eta bestetik, Bengoetxeako Anbrosiok eta Joseph Velazquez-ek lehengo eskritura berritu zuten, batek erretaula eta Velázquez-ek hiru urte barru gurutzea burutzeko hitza eman zuten. Dokumentuak baditu beste zenbait xehetasun: kontrol tasazio eta ordainketei buruzkoak.

28. GAO, PT, IPT, 1589 leg., 162 or. Lau urtetako hitzarmena egin zuen. Arrazola 1988 II: 183.

29. DEHA, Asteasu, Heriotzak, 1. Goroako Domingo eskultorea, 1622-X-21ean Madrilen hil zen, 40 urte zituela: «Domingo de Goroa escultor que murió en Madrid...».

cidos todos en Asteasu. Precisamente habremos de ocuparnos de algunos de estos artistas para rectificar ciertas atribuciones de obra a Anchieta (Insausti 1957: 47).

Asteasuko eskola hori osatzen zuten izenak aletuko ditut jarraian, lehen esandakoez gain.

1. Cordobako Joanes Arbiza bezala batzuetan agertzen zena eta inoiz Arbizako Joanes edo Cordobako Joanes sorabillarrak Alkizako erretaula zaharrean eta Amasan bere emaitzak utzi zituen.

2. Uretako Domingo asteasuarrak Hernanin Anbrosiorekin lan egin zuen.

3. Zialzetako Joanes asteasuarrak Errezilgo erretaula nagusia egin zuen XVII. mendean.

4. Goienetako Jeronimo alkizarrak Gazteluzarko Joan eskultore nafararen alaba Mariarekin, 1599-V-1ean ezkontza-hitzarmena egin zuen eta hauxe aitortu zuen (Huarte 1925: 17):

Jeronimo de Goyeneta, mancebo ensamblador natural del lugar de Alquiza, en Guipuzcoa, el cual, en el curso del contrato dijo, sin jactancia ni arrogancia alguna (...) que es buen oficial en su

arte (...) con que poder ganar de comer para sí y su muger y su familia, y no tiene otra cosa alguna³⁰.

Antxietak bere hazia erein zuen Asteasun eta XVI. mendearen azken aldean; horregatik, Bengoetxea ere ez zen gutxiago izan, zepa berriak Aitzondo eta inguruetan eman baitzituen; diodanaren lekukotzat lehenxeago eman ditudan izenak jartzen ditut.

Zenbait sagrario eta erretaularen ordainketak eskuratu ezinik ibili zen Bengoetxeako Anbrosio. Lau kasuri buruzko dokumentazioa erabili dut esku artean. Lehenik, Tolosako San Frantzisko elizako obrak 1608an amaituak zituen arren, handik zortzi urtera ere, zehazkiago 1616-III-19an, 1819 dukat hartzeko zegoen (arrazola 1988 II: 437-451). Anbrosioren semea, Joan Martínez kobrantza hauetako gestioak egiten ibili zen aita hil ondoren.

Bigarren kasuari dagokionez, Hernaniko parrokiaren egindako lanengatik, 1622ko testamentuan 1.800 dukat jaso gabe zegoela esan zuen.

Hirugarren kobratu ezina Zarauzko obrekin gertatu zitzaion, 1615ean Aiako Rotetako Joanesi botereak eman baitzizkion, parrokiatik 80 dukat eskura zitzaion³¹. Anbrosiok, testamentua egin

30. Anbrosioren testamentuan beste izen bat ageri da: Victoria de Urruzola iloba eta alkizarra. Honi osabak «mis libros de ensamblaje y trazas de mi arte...» utzi zizkion. Agian emakume hau ere ez ote zen bere jarraitzailearen bat? Datu hau benetan harrigarria da garai hartarako; Alkizako baserri bateko alabari liburuak uztea, emakumeek idazten eta irakurtzen ez zekitenean!

31. GAO, Tolosa, 1596 leg., 1615 urtean, 68-69 or.

Alkizan hedatu zen Roteta abizena Aiako Roteta oinetxetik zabaldu zen. Roteta edo Erroteta abizeneko lau familia bazeuden Alkizan, XVII. mendearen hasiera hartan: Roteta Bengoetxeako Mateo, Roteta Urruzolako Martin, Roteta Martiategiko Joanes eta Roteta Beldarraingo Luis. Azkeneko hau ez dakit zein etxetan bizi zen; beste hirurak non bizi ziren beren bigarren abizenek garbi uzten dute. Alkizako Bataio-Liburuan hauen guztien seme-alabak daude garai horretan.

Aiako Rotetako Joanes horrek, 1609an Alkizako herri-sailak enkantean bereganatu zituen, ikatza eta itsasontziak egiteko. Ibidem, 1593 leg., 114/115 or.

Roteta horiek kaparetasuna Zumaia eta Getariako 1645eko Batzar Nagusietan lortu zuten. Ibidem, Hidalguías, 4,2, 1624 urtea, 148 leg.

eta hurrengo urtean, 1623-I-23an, ordainagiria luzatu zion Zarauzko Joan Etxebesteri. Hau da nik ezagutzen dudana Anbrosioren azken dokumentua, bere sinadura eta guzti³². Beraz, kobrantsa hau egin beharrik ez zuen semeak izan.

Azkenik, Aezkoako Hiriberriko (Nafarroa) parrokiako kobragarriak bereganatu ezinik ikusi dut bere semea 1625ean.

3.5. Bengoetxeako Anbrosioren testamentua eta honen ondorioak

Hainbat aldiz aipatu dudana Bengoetxeako Anbrosioren testamentua eta Joan Martínez bere semeak eman zituen urratsak azalduko ditut orain³³.

Bengoetxeako Anbrosiok, Asteasun ohean gaixorik zetzala, Iturrietako Bartolomé notarioarekin, 1622-IV-3an testamentua egin zuen. Testamentu hori Sebastián Insausti eta María. A. Arrazolak aztertu zuten, azken honek, gainera, aipatu testamentuaren transkripzioa eman zuelarik bere tesi-liburuan. Transkripzio horrek zenbait akats dituelako, transkripzio berri eta osoagoa egin eta Arrazolarenarekin erkatuz, aurkitutako aldeak eta osaketak plazaratu ditut³⁴. Funtsean, testamentuaren edukia aldatzen ez bada ere, niretzat ñabardura nahikoa interesgarriak direlakoan plazaratzen ditut.

Lehen partean, bere ehorzketa eta ondoren izan ohi ziren meza eta limosnak datoz. Bi limosna azpimarratuko ditut:

Iten mando al ospital de señor Santiago... de esta tierra y valle doce Reales de limosna.

32. Ibidem, 1600 leg., 12 or.

33. Ibidem, 1599 leg., 203-206 or.

34. Ikusi eranskinean.

Alkizako ermitarako limosna zen ospitale deitzeak lehen esan dudana Santiagoko bidearen ideia indartu egingen du, eta bigarren zitak, oraindik Anbrosioren izaera erlijiozkoa hobeki nabaritzen du.

Iten mando pagar mis deudas verdaderas, especialmente a la parroquial de señor San Martin del lugar de Alquiza de donde yo soy natural, diez y nueve ducados para su fabrica, por quando estoy recelando que los diez y nueve ducados Rescibi de la dicha parroquial a cuenta del sagrario que para ella hice, de mas de lo que justamente se me devia.

Anbrosiok Alkizako sagrarioa taxutzea berandu kobratu zuen. Bere testamentuko lehen bi limosnak Alkizako parrokiari eman zizkion. Bigarren limosna, gainera, bere hitzetan, ez zen limosna, itzulketa baizik. Jaiotetxeari buruz aritu naizenean, esan dut 30 dukat etxea konpontzeko utzi zituela. Horiek 1623an eskuratu zituzten, ares-tian esan dudanez. Alkizan bizi zen iloba Bitoria Urruzolari eskultura-liburuak utzi zizkion.

Joan Martínez Bengoetxea eta honen emaztea, Antxietako Marina ezkondu zirenean, ezkontza-hitzarmena bideratu zuten. Orduan, guraso eta seme-errainen arteko testamentu-harremanak arautu zituzten. Badirudi seme bakarra bizi zela, testamentuan ez baita besterik aipatzen.

Bere emazteari egindako erreserbak kenduz gero, beste ondasun guztien oinordeko unibertsal Joan Martínez egin zuen eta albazea-lanetarako, berriz, Iturrietako Pedro eta Urrutiako Adrian, biak apaizak, hautatu zituen.

Hiru motatako ondasunak utzi zizkien aitak seme-errainei: bere eskultura-lanengatik jasotzeko zeuzkan apurrak, kasu batzuetan hain apurrak ez zirenak, beste lan batzuetatik hartzekoak eta zenbait mailegu. Aezkoa, Hernani, Tolosa eta Berastegiko eskultura-lanak erabat kobratu gabe zeuzkan eta horiek Joan Martínezentzat geratu ziren, beste honako hau bezala:

Iten digo y declaro que el concejo de la dicha tierra y valle de Asteasu me deve catorce o quinze ducados poco o mas o menos del tiempo que fui Regidor del dicho concejo, los cuales mando se cobren tambien...

Alkizako San Martin parrokiari kobratutakoa limosnatan itzuli egin zion, baina Asteasuko Udalari kobrantza egiteko eskatu zion semeari. Seme-errainei utzitako eta zehaztu gabeko beste dohaintza bat Debako Andonegirena izan zen.

Anbrosiok hartzeko zituen bi diru-kopuruk (bere testamentuan aipatuak, baina inork, nire ustez, aipatu eta adierazi gabeak) merezi dute plazaratzea:

Yten digo y declaro que yo hiçe haçer dos barquines para la serreria de (argeneras?) que es en jurisdiccion de la villa de Ameçqueta por orden de Joanes de Ancieta que costaron ciento y treinta y tres ducados. Los quales quiero y mando que los pueda cobrar quando [borroia] bisto les fuere Joan Martinez de Bengoechea mi hijo de los subcesores del dicho Joanes de Ancieta, con mas quatrocientos ducados que el dicho Ancieta cobro del dicho conbento de San Francisco de Tolossa a mi pertenescentes como conta y por ser de un conocimiento firmado del dicho Ancieta que se allan entre los dichos mis papeles.

Los quales dichos ciento y treinta y tres ducados de los dichos dos barquines y a que yo al ofical que los hiço y orden dare y obligacion del dicho Ancieta, los quales como queda dicho quiero los cobre el dicho mi hijo, con mas los dichos quatrocientos ducados.

Bengoetxeak Antxietagandik bi diru-kopuru horiek hartzeko zeuzkala aitortu zuen bere testamentuan, bata, 133 dukatekoa, Amezketako zerrategi baterako bi hauspotzar egiteagatik eta bigarrena, Tolosako San Frantzisko komentuan Anbrosiok hartzeko Antxietak 400 dukat jaso zituelako. Antxietaren testamentuan ez dago Bengoetxearekiko inongo zorren aipamenik (Arrazola 1988 II: 431-435). Bengoetxeak, ordea, Azpeitiko eskultoreak sinatutako dokumentuak aipatu zituen; hauek bere paperen artean zeuden eta semeari utzi zizkion.

Azkenik, Anbrosiok egindako mailegu itzuligabeen zerrenda luzea adieraziko dut: Asteasuko Gillisastiko Joanesi 7 dukat, Iriarteko Katalinari 3 dukat, Rekondoko Migelen oinordekoei 9 edo 10 dukat, Iturrieta Berasaniako Ursulari bi dobloi, Iturrietako Bartolomé, testamentu hau luzatu zuen notarioari 5 dukat, Sabastumeko Mariari 64 dukat bi txandatan, Urnietan Elgeeta etxekoei 100 dukat, Lizola Sorarraingo Joanesi 3 edo 4 dukat, Iturrizako Migeli 2 dobloi eta Zegamako Maria Lópezen 2 dukat emanak zizkien. Horiek guztiak seme-errainen eskuetan geratu ziren.

3.5.1. *Bengoetxeako Anbrosioren semearen gestioak*

Joan Martínez Anbrosioren semeak, 1624-VII-6an Berastegiko parrokiari diru-eskaera bat egin zion³⁵, eta

35. Ibidem, 1600 leg., 53 or.

1625ean beste bi eskaera, aldiz: apirilaren 30ean Tolosako San Frantzisko komentuan 160 dukat kobratzeko herri bereko Santa Klarako abadesari botereak eman zizkion³⁶, eta irailaren 14an berak gestio bat egin zuen Aezkoako Hiriberriko kobrantza eskuratu ahal izateko. Zenbat eta noiz kobratu zituen ez dut aurkitu.

4. Ondorioak

Bengoetxeako Anbrosiori buruzko nire lan honetan hiru alderdi landu ditut eta hiruretan ondorio batzuetara iritsi naizenez, banan-banan laburtzen saiatuko naiz:

4.1. Mende honetan Anbrosioren bizitza eta obra aztertu duten aitzindariak

Hogeigarren mendean ikertzaile-multzo batek ekin dio Antxieta eta bere eskola arakatzeari. Batzuk zeharka eta beste batzuk zuzen-zuzenean, Alkizako eskultore nagusia aztertu dutenak hauexek izan dira, kronologi ordenan emanik: José María Huarte, 1925; Tomás Biurrun Sotil, 1934/1935; José Canon Aznar, 1943; José Ramón de Castro, 1950; Sebastián Insausti, 1953; Weise alemaniarak eta María A. Arrazolak, 1965ean eman zituzten beren adierazpenak. Lanetan gorantz doan ikerketa somatu dut eta gaur esan daiteke Bengoetxeako Anbrosio eskultorea lehen mailako izarra dela.

4.2. Alkiza eta Asteasuko Anbrosioren garaia eta ingurunea

Garai hartako Alkiza (1552-1625), Donostiako auzo garrantzitsua zen eta

San Martin parrokiako bi erretoreak pertsonaia ezagunak Alkizatik kanpo, hain zuzen Arpideko Juan eta Urrutiako Adrian, Herniobeia izeneko korriedoan eta GANeko kroniketan ageri baitira. Kontuan izan behar da GANeko lehen kronika Urrutiako Adrianek berak idatzia izan zela.

Baina Bengoetxeako Anbrosio bere herria utzi eta Aiztondoko buru zen Asteasura ezkondu zen, ia bizitza osoa bertan eramateko.

4.3. Anbrosioren bizitza bost zatitan

Jaiotetxea, sendia eta ahaideak, Asteasuko bere etxebizitza, Anbrosioren eskulturagintza eta bere azken testamentua izango dira zati horiek.

Anbrosio jaio zen baserria, Bengoetxea alegia, bazen XIV. mendean, Behengoa izenez deitua. Gaur zutik dirauen Bengoetxea eta Anbrosioren garaiko baserria bat bera izan daiteke, hobekuntza batzuk gora-behera.

Anbrosioren sendiari dagokionez, gurasoen izenik eta beste aztarnarik jaso ez badut ere, hiru senide, Katalina emaztea, semea(k) eta horien guztien ondorengo batzuk identifikatu ditut. Azpimarragarri dira Aiako Rotetatarrekin, garai hartan Alkizara aldatu zen abizenarekin izan zituen harremanak. Era berean, Asteasuko Iturrieta abizena, emaztea, notarioak, alkatea eta erretorea abizen berekoak zirenez, garrantzitsua izan zen Anbrosioren bizitzan. Alkizarrak Asteasuko etxe oneko alaba bereganatu zuen bizitza osorako, Aiztondoko buru zen herriko kaletxean, Otxoadendariarenean, bere egoitza ipiniz.

36. Ibidem, 1600 leg., 102-103 or.

Anbrosiok, 1581ean Asteasura ezkontzerako, Antxieta herri honetako San Pedro parrokiako erretaula zaharra eraikitzen ari zenean, maisu azpeitiarrarekin bere bizitzako ogibidea ikasi zuen eta Anbrosioren itzalean Asteasuko eskultoreen eskola sortu zen, Antxieta hasi eta Bengoetxeak burututakoa. Horretaz gain, Bengoetxeako Anbrosiok, bai Gipuzkoan, bai Nafarroan gauzatu zuen eskultura-obra. Maria A. Arrazolak aztertu eta Weise alemaniarraren iritziak kontuan hartuta, ondorio batzuetara iritsi zen. Horiek, hamaika puntutan bilduz. Honelaxe laburbildu zituen (Arrazola 1988 II: 238):

Para Weise, Ambrosio de Bengoechea puede ser contado entre los más importantes representantes de la escultura española en los comienzos del siglo xvii, pero el dominador influjo de Anchieta no se advierte nunca en él. En Bengoechea se da un arte personal.

Antxieta maisuaren ildo artistikoa gaintutuz, bide berria urratu zuen eta gaur nortasun berezia ematen zaio, bere alorrean eta garaian lehen mailako izarra bilakatzerainokoa.

Berriki, Euskal Arteari buruz argitaratu diren *Nosotros Los Vascos* izeneko liburuki ederretan Lur (1987: 266) argitaletxeko taldeak honelaxe baloratu du Bengoetxeako Anbrosio eskultorea:

Bengoechea, que sobrevivió cuarenta años a Anchieta, y que tenía una personalidad artística propia, se irá apartando paulatinamente de las pautas estilísticas marcadas por su mentor, convirtiéndose en un artista que marca la disgregación del romanticismo y la transición hacia las formulaciones

escultóricas del siglo xvii, con un estilo muy personal y muy propio.

Azkenik, Anbrosiok bere testamentua etxeko ohean gaixorik zetzala egin bazuen ere, ez zen azken larrialdian kausitutakoa gertatu, urte-pare bat edo geroago gertatu bide zen bere heriotza eta³⁷. Alkizako San Martin parrokia, Santiago ermita eta Erretoreari lehen-tasunezko jarrera eman zien, emaitzak eginez eta. Bere ekonomi egoera lasaiaren frogak ere badaude testamentuan, hartzeko ugari eta sakabanatuak ageri baitira. Gainera, zordunekin bihotz-zabal jokatzeko agindu zien albazei.

Bengoetxeako Anbrosio eskultorearen balio artistikoa nabarmendu dute azken mende honetan eta batez ere azken hamarkada hauetan. Alkizako historian bere lekua ezagutu zaio, bertako semea izan baitzen. Alkizako semerik ospetsuena delarik, eta hainbat erretaula sagrario eder burutu zituen, gure herrikoa, Alkizakoa barne, Udalarri zera eskatzen diot: leku egoki batean, agian Bengoetxea baserrian, Bengoetxeako Anbrosioren oroitarria ezartzea pleno batean onartu eta egun seinalatu batean ipin dakiola.

5. Bengoetxeako Anbrosioren testamentuaren idazkera eta grafia

Lehenik esan behar da testua egoera onean egoteaz gain, notarioak idazkera argia erabiltzen duela. Dokumentuaren ertz batzuetan, hala ere, badira zailtasunak, baina gutxi.

Asteasuko notario honen dokumentuan ikusten diren joera batzuk aipatu

37. Asteasu eta Alkizako heriotza-partidetan ez dut berarenik aurkitu.

nahi ditut. Hitzak elkarrekin lotzeko joera handia zuen; puntu eta komak oso gutxi erabiltzen ditu esaldien barruan.

Maiuskula eta minuskulen erabilera anarkikoa nabari zaio, garai hartan ohi bezala. Dokumentua dagoen horretan, hitzez hitzeko traskripzioa egiten saiatu naiz. Dena den <R/r> grafiaren erabilerari buruz joera hauxe ikusi diot: hitzaren hasieran beti maiuskula era-

biltzen duela eta hitzaren barruan, aldiz, ez. Ideia argiago adierazteko, adibide batzuk emango ditut: *Redimio, Reales, Recelando, Rescivos, Rescivis, Resto, Rehazer...*

Izen propioetan ere ez du irizpide bera mantentzen, eta erraz aldatzen du bere joera. Adibidez, *Anchieta* edo *anchieta*, *Asteassu* edo *asteasu...*

Bibliografia

- Arrazola Echeverria, M. A. (1988): *Renacimiento en Guipúzcoa I-II.*, Gipuzkoako Foru Aldundia eta Eusko Jaurlaritza, Donostia.
- Ayerbe Iribar, M. R. (1983): "Relación circunstanciada de casas de los originarios y forasteros de Asteasu...", *BAP*, 233-256.
- Biurrun Sotil, T. (1934-1935): *La escultura religiosa. Bellas artes en Navarra, durante la época del Renacimiento...*, Gráficas Descansa, Iruñea.
- Canon Aznar, J. (1943): *El escultor Juan de Anqueta*, Imprenta Prov. de Pamplona, Iruñea.
- Equipo Editorial Arte-Lur, (1987): *Nosotros los vascos. Arte III*, Lur, Donostia.
- Gorosabel, P. (1967): *Noticia de las cosas memorables de Guipúzcoa II*, GEV, Bilbo.
- Huarte, J. M. de (1925): *Juan de Anchieta. Sus retablos y los de sus discípulos*, Donostia.
- Insausti, S. (1953): "Visita a la iglesia del Convento de San Francisco de Tolosa en compañía de Jovellanos", *BAP*, IX, 1953, 537-544.
- , (1957): "El Escultor Joanes de Anchieta en Asteasu", *BAP*, XII, 415-420.
- Peña Santiago, L. P. (1992): "Alkiza y la ermita de Santiago", *Diario Vasco*, 1992-07-27.
- Piquero, S. (1991): *Demografía guipuzcoana en el Antiguo Régimen*, EHU-UPV, Bilbo.
- Roldán Rual, J. M. (1991): *Fuentes documentales medievales del País Vasco. Colección diplomática del Archivo Municipal de Tolosa I*, Donostia.

37. Asteasu eta Alkizako heriotza-partidetan ez dut berarenik aurkitu.

6. Eraskina
Testamento de Ambrosio de
Bengoechea
1622

Indei nomine. Amen. Sepan quantos esta carta de testamento e ultima e postrimera voluntad vieren como Ambrosio de Bengoechea escultor y vecino de la¹ tierra y valle de Asteasu, estando enfermo en cama de enfermedad que *dios nuestro señor* hasido servido demedar ytemiendome dela muerte **que es cossa natural a toda persona viviente y la ora della incierta**² y deseando poner mi anima en carrera de salvacion creyendo fiel y catolicamente creo en el misterio dela *santissima trinidad padre ehijo y spiritus* santo que son tres personas y un solo *dios berdadero* y en todo aquello que deve creer un fiel e cristiano y *cree* la *santa madre yglessiade* Roma ydebaxo de la dicha fee y creencia *protesto* devivir y morir, y portanto en lamejor forma y manera y **dedeciryo** ha lugar reconosco por esta presente carta que hago y ordeno mi testamento ultima e postrimera *boluntad* en la forma y manera siguiente.

Primeramente encomiendo mi alma a *dios nuestro señor* que lacrio y por su preciosisima sangre la *Redimio* y el cuerpo a la tierra de que fue formado y quando la voluntad de *dios nuestro señor* fuese servido de me llevar de esta presente bida mando que mi cuerpo sea sepultado y enterrado en la *iglessia* parroquial de señor san Pedro de este **dicha** tierra y valle de *asteassu* y enella en la [puskatua] de *esta* mi *cassa* llamada **de** Ochoa **el sastre** donde mando se me haga mi entierro noveno dia cavo de año y **de sucesivos** años y las demas *onrras* y obsequios que se acostumbran.

Aran *hacer* enla dicha parroquial a las personas de mi calidad todo ello cumplidamente todo lo qual quiero y mando que hagan **y cumplan** Joan Martinez de Bengoechea y *marina* de *ancieta* su muger mi hijo y nuera conforme la escriptura de **su** contrato matrimonial que passo y se otorgo por **ante** y presencia de Joan *ochoa de agirre* escrivano publico del numero que fue de la villa de *Tolossa ya difunto*.

Yten mando a la luminaria del Santisimo Sacramento de la dicha parroquial, ocho Reales, yala de nuestra señora dela misma parroquial otros ocho Reales y ala Redencion de los Cautibos cristianos que estan entierra de moros otros doce Reales.

Yten mando anuestra señora de Arançaçu dos ducados.

Yten mando a todas las demandas y vacines desta dicha tierra y valle a cada una de ellas dos Reales.

Yten mando semedigan y saquen en sufragio de mi alma y las demas que yo soy en cargo, en la dicha parroquial, doce misas de apostoles de christo nuestro señor y por ellas se paguen el estipendio acostumbrado.

Yten mando al ospital de señor Santiago y santa ana de esta **dicha** tierra y valle doce Reales delimosna.

Yten mando pagar mis deudas *berdaderas*, especialmente alaparroquial de señor San Martin del lugar de Alquiça dedonde yo soy natural diez y nueve ducados parasu fabrica por quanto estoy Recelando que los **dichos** diez y nueve ducados Rescivi deladicha parroquial aquenta del sagrario que para ella hiçe, demas delo que justamente semedevia.

1. Bengoetxeako Anbrosioren testamentuaren hitzez hitzezko transkripzioa egingo dut. María A. Arrazolak bere tesi-liburuan aurkeztutakoarekin erkatu dut eta aldaera edo osaketaren bat egitean, nire honetan letrakera etzanez adierazten saiatuko naiz, grafia txikiaren aldaketa bada ere.

GAO, PT, IPT, 1599 leg., 203-206 or.

2. M.A. Arrazolaren transkripzioan zerbait falta denean, nirean letrakera beltzez emango dut.

Yten mando (**Mando, Amatteo deRoteta y**)³ *amadarena* de Uruzola su Yten mando (**Mando, Amatteo deRoteta y**)³ *amadarena* de Uruzola su muger y mi sobrima treinta ducados para ayuda de Rehazer la *Cassa* de Bengoe-chea dedonde yo desciendo que es en el dicho lugar de Alquiça los quales mando los cobren de la Cofradia de nuestra seño-ra del Rosario dela villa de Çarauç que medeve para encuesta y pago de mayor suma para lo qual ala dicha mi sobrima doy cesion y poder en Causa propia de manera que mas lugar aya **dederecho**.

Yten mando que a *Victoria de Urruçola* mi *sobrina* sele entreguen mis libros de ensamblaje y trazas demi *artes* por la aficion que letengo.

Yten mando que secobren mis Rescivos berdaderos, especialmente dela parroquial dela villa dela Renteria lo que fenescida cuenta se allare deverseme paraentero pago dela obra del sagrario que hiçe para la dicha parroquial.

Yten *assi* bien mando que dela parroquial de señor San Joan dela villa de Hernani secobre lo que se hallare Deverseme fenescida cuenta, paraentero pago dela obra que hiçe para la dicha parroquial y susagrarios.

Yten digo ydeclaro que para la dicha parroquial de la dicha villa de Hernani hiçe un san Joan, elqual fue estimado endosmill Reales, de los quales hago limosna para su fabrica aladicha parroquial de doscientos Reales, y lo Resto que es mill y ochocientos Reales **mas** se cobre.

Yten mando se cobre (**dela parroq**)⁴ del combento deseñor San Francisco dela villa de *Tolossa* lo que se allare *deforma* deverseme fenecida cuenta para entero pago del Retablo del altar mayor de la dicha parroquial digo del dicho combento de señor San Francisco.

Yten mando cobrar del comendador don Joan de Andonaegui beçino dela villa de Deva cien Reales quemedeve *pocomas o menos* para entero pago de ciertos bultos y la dicha deuda reconoce el dicho Don Joan de Andonaegui por cartas missibas que me tiene escritas y se *allaren* entre mis papeles

Yten digo y declaro que el concejo dela dicha tierra y valle de *Asteassu* medeve catorce o quince ducados poco omas o menos del tiempo que fui Regidor del dicho concejo los *quales* mando se cobren tambien.

Yten mando cobrar de Joanes de Guillisasti de **Caravela** beçino dela dicha tierra y valle de *asteassu* siete ducados que ledi y entregue para la [...?] de la compra de [...?], y por quanto no llevo efecto aquella mando secobren.

Yten mando cobrar de *Cattalina* de Iriarte su muger del dicho guillisasti tres ducados de dineros prestados por los quales tienen en prendas en mi poder una taza de plata la qual mando se le buelva quando pague los dichos tres ducados que *assi* me deve.

Yten mando cobrar delos herederos de maestre Miguel de Redondo, lo que en su testamento el dicho maestre *miguel* decia deverme, que a loque me parece son nuebe o dieç ducados.

Yten mando cobrar de Ursula de Yturrieta y **Berasinia** biuda de Joan Perez de Echenagusia escrivano dos doblones d e aveinte y seis Reales queme deve de dineros prestados.

Yten mando cobrar de Maria Lopez de Çegama muger legitima de Pedro de *tapia* prestados dos ducados demi aella agora puede hacer beinte dias.

3. Parentesi artekoa marra batez ezabatua dago.

4. Parentesi artekoa marraz ezabatua dago.

Yten mando cobrar de Bartholomé de Yturrieta beçino dela dicha tierra cinco ducados prestados.

Yten mando cobrar de Maria de savastume biuda de Domingo de Yturrieta por una parte cincuenta ducados de parte principal al censo, con todos sus corriedos desde su fundacion que declaro no aver redimido cossa alguna para ellos, y por otra catorce ducados que me deve, por otras tantas que por ella y su deuda pague a Joanes de Yriarte serrero por los quales el Yriarte me tiene otorgados cession en forma por testimonio del presente escrivano.

Yten digo y declaro que yo hiçe haçer dos barquines para la serreria de argañeras [?] que es en jurisdiccion dela villa de ameçqueta por orden de Joanes de ancieta que costaron ciento y treinta y tres ducados. Los quales quiero y mando que los pueda cobrar quando [...?] bisto les fuere Joan Martinez de bengoechea mi hijo delos subcesores del dicho Joanes de ancieta, con mas quatrocientos ducados que el dicho Ancieta del dicho combento de san Francisco de tolossa ami pertenescentes como consta y porser de un conoscimiento firmado del dicho ancieta queseallan entre los dichos mispapeles.

Los quales dichos ciento y treinta y tres ducados de los dichos dos barquines yaque yo al oficial que los hiço y orden dare y obligacion del dicho ancieta, los quales como queda dicho quiero los cobre el dicho mi hijo, con mas los dichos quatrocientos ducados.

Yten digo y declaro que yo tengo cien ducados dipuesto principal sobre la cassa de Elgueeta que es enla villa de Urnieta y su pertenecido en virtud de una cession en mi favor otorgada por la dicha villa de Hernani: la qual se allava

entre mis papeles y el dicho censo sefundo a raçon de catorce mill elmillar, de cuios corriedos seme deve alguna cantidad lo qual mando se cobre con mas el dicho principal y mando se redimiere.

Yten digo y declaro que yo hize para la parroquia dela villa de Verastegui el Retablo del *altar mayor* della el qual por *haverse* puesto y asentado sobre una peana o *pedrestal* no *ygual* tiene necesidad de algun Reparó para cuio efecto mando al dicho Joan Martinez mi hijo dexe *cincuenta* ducados delos ultimos plazos que [...] para entero pago del dicho Retablo para que con ellos sepueda Reparar la dicha peana o *pedrestal* quando el dicho Retablo quisieren dorar los *cargohavientes* dela dicha villa , lo qual mando, para que se quede puesta la dicha obra en su *perfeccion* sinque yo tenga obligacion para ello.

Yten digo y declaro que Joanes de Liçola sorarrain me deve tres o quatro ducados, de dineros prestados los quales mando se cobren del.

Yten digo y declaro que al tiempo y quando se otorgo la dicha escritura del contrato matrimonial de **entre** el dicho Joan Martinez de Bengoechea mi hijo y la dicha *Marina* de ancieta sumuger , enla dicha escritura y por ella yo y *Cattalina de Yturrieta* mi legitima muger Reserbamos ciertas cantidades de maravedises y otras *cossas* como consta por la dicha escritura, de todos y los quales *Rescivos* señalo para en sufragio de mi alma y los que yo soy en cargo (ciento y treinta ducados)⁵ yde todo lo demas *Restante de las dichas Reservas y Recivis* de suso declarados excepto lo que leseñalo al dicho mi hijo, instituo y nombro por administradora y heredera de todos ellos ala dicha *Cattalina* de Yturrieta mi legitima muger para que haga dellos yenellos lo que quisiere y porbien tubiese, alaqual encargo tenga particular cuidado y cuenta

5. Tartekatzeko lerroaren gainean kokatua dago parentesi artekoa.

de *acomodar* a Ambrosio ymariena de Bengoechea niños mis nietos siendo *birtuosos* y dando *ala birtud*.

EPara cumplir y pagar este mi testamento y las mandas y legados y obras pias en el contenidas dexo y nombro **enstituo** y nombro por mis albaceas y testamentarios , AL licenciado don Pedro de Yturrieta mi cuñado y a Don *Adrian de Urrutia* Rector dela parroquial del dicho lugar de Alquiça, a los cuales yacada uno dellos doy poder cumplido qual *de*.⁵ se requiere a los dos juntos yacada uno dellos porsí *einsolidum*, para que entren en mis bienes y dello mejor parado de ellos cumplan este mi testamento como en el se dice y contiene / y cumplido y pago dello Remanente que quedare de mis bienes dexo y nombro por universal heredero al dicho Joan Martinez de Bengoechea mi hijo para que los [...] y herede todos ellos sin dimission *ni Reporbicion* ? alguna. / y con *suso dicho anulo y Revoco* y doy por *nulos ningunos* y de *ningun valor y efecto otros qualesquiera testamento. otros testamentos o codicillos*⁶, **mandas que antes de haya hecho y otorgado, los cuales ni ninguno de ellos quiero que no balgan ni hagan fee en juicio ni fuera de salvo este qualquier si otorgo el qual quiero que balga por mi testamento ultimo y postrimera voluntad como mas**

denego hubiere lugar, y la **excencion** y **cumplimiento** de las mandas y legados en el dicho mi testamento contenidos quiero y mando se haga de la forma que en el esta asentado y declarado [...ezabatua] todo lo qual sea y entienda solo en [...ezabatua] lo que hubiere lugar sin carga de mi conciencia en testimonio de lo qual lo otorgue assi ante el presente escrivano y testigos estando en mi buen suso juicio y entendimiento natural qual Dios nuestro señor fue servido de modo Dentro en la dicha mi cassa llamada de Ochoa el sastre a tres dias del mes de abril de mill y seiscientos y veinte y dos años siendo testigos de todo ello y por ello llamados y rogados Migel de Baldarrain alcalde ordinario de la dicha tierra y valle y Domingo de Uribe, y Benito de Erasso todos beçinos de la dicha tierra y valle yo dicho otorgante a quien yo el presente escrivano doy fee que conosco lo firmo de su nombre = va sobrepuesto Mando/ y entre Renglones, ciento y treintaducados / en / y emendado/ abril / valga / y testigos / Mando a Matteo de Rotetay / dela parrafo / otra / con que no ex / no balga.

Ambrosio de Bengoechea

Passo antemy
Bartolome de Yturrieta⁷

5. Tartekatzeke lerroaren gainean kokatua dago parentesi artekoa.

6. Arrazolaren transkripzioa hementxe amaitzen da, esanaz: «(Sigue un codicilo y firman) Ambrosio de Bengoechea Passo ante my P. de Iturrieta».

7. Ambrosioren sinadura oso dardartia da eta Iturrietako Bartolome, Asteasuko notarioaren aurrean burutu zuen Ambrosiok bere azken testamentua, zein zordun zen eta horrelaxe luzatu zuen. Testamentuan beste Iturrieta batzuk ere ageri dira. Ahaide ote ziren Katalina, Ambrosioren emaztearekin?